

PISATI, ZNAČI ČESTO ŽIVETI U PUSTINJI

... To što ću reći, kao pisac piscima i drug grugovima, nisu razume se nikakva osveštana pravila ni nepogrešne formule, nego odrazi ličnih saznanja i iskustva na poslu na kom i vi radite.

Krilov je govorio: treba pisati tako da rečima bude tesno, a mislima prostrano. Tu misao on je odmah objasnio dodavši: da rečenicu treba glačati dok ne prestane da bude dosadna.

Vidite, ta bojazan, da se ne bude dosadan to je znak pravog, dobrog i savесnog pisca. U toj bojazni sadržano je osećanje odgovornosti i uslov za sticanje dobrog ili bar najboljeg mogućeg stila. Ljudi male pameti retko se boje da ne budu dosadni, oni ne pomišljaju na to. Slabiji i neodgovorni pisci lako su i brzo zadovoljni svojim delom i liče na onu ženu koja je grčila svoje dete govoreći: „Bože, ja kako li je selu drago kad je meni ovako milo“.

Biti samodopadan zagledan u svoj tekst pri radu i pri pregledu urađenom, to je najsigurniji put ka neuspehu kod čitaoca. Naprotiv, pisac koji želi da njegov tekst bude shvaćen i prihvaćen od drugih ljudi, a to je, konačno, cilj i smisao pisanja, mora za vreme rada često da napušta svoj položaj, položaj koji slika, i da ono što prikazuje posmatra i proverava sa tačke gledišta čitaoca.

Posao nije lak, kao što znamo svi, ali je to jedini pravi put. Čitalaca ima mnogo, znamo da ih ima svakakvih, mi moramo nisliti na one najbolje. A čitalac je veliki kritičar. To je oštro uman, pronaljač čovek, iskusni i možda od nas i bogatiji znanjem, sa boljim ukusom, strožim merom od naše. Taj naš nepoznat čitalac duboko negde u unutrašnjosti naše zemlje, to je strog sudija, ali i dragocen saradnik. Tek kroz prizmu njegovih misli i osećanja dobiva naše delo svoje značenje i svoju pravu meru. A kao saradnik, on u krajnjim linijama utiče i na izradu našeg stila. Na čitaoca, umnog i strogog sudiju ne treba nikad zaboravljati pri pisanju.

Mi smo rekli da je najbolji, jer je najubedljiviji, jednostavan stil. Ali, moram odmah dodati da je jednostavan stil i najteži stil. To znamo svi, ali ne znamo da dođemo do te naizgled tako proste, a u stvari tako teško dostižne jednostavnosti. Gogolj je rekao divnu reč: „Do jednostavnosti treba narasti“.

Nesumnjivo je da je za dobar stil potrebna visoka moralna, intelektualna, osećajna vrednost onoga što se kazuje. O tome ne može biti sumnje. Gete je rekao tačno: „Ko hoće da ima jasan stil, treba prvo da mu je jasno u glavi“ (duši).

Nema stila bez sadržine. Ne postoji i ne može postojati ono o čemu se nekad govorilo, čak i u udžbenicima pisalo, tzv. dobar stilist koji sem stila nema ništa drugo, dobar stilist sa niskom ili nikakvom sadržinom. Stil je samo vidljiv, ali ako hoćete čujan deo naše misli ili našeg osećanja. Bez njih, tj. bez misli i osećanja nema stila, jer se gomila reči koja liči na nisku praznih praporaca ne može ni zvati stil.

Balzak je u jednom od svojih zaleta išao tako daleko da je tvrdio: „Tačna (prava) misao nosi sama sa sobom lepotu (finocnu)“. To može biti tačno, ali samo donekle i samo za Balzaka, i takve kao što je Balzak. Za nas ostale, mi znamo da i tačna i nova misao i iskreno osećanje mogu biti izraženi i mutnim i rogovatim stilom, bolje rečeno, pokopani pod njim. Znamo da onaj koji piše treba pored toga što mora znati šta hoće da kaže, tj. imati sadržaj, još, i da radi na veštini tog kazivanja, tj. stila.

Naravno, odmah se postavlja pitanje: Kako da radi? Kako se postizava dobar stil? Bezbroj odgovora može biti na to pitanje i

bilo ih je, ali jednog opšteg i potpunog recepta nema i ne može ga biti. Dobro je, neophodno je znati ih što više, razmišljati i diskutovati o njima, ali na kraju treba ipak naći sam svoj.

Pored već pomenute i neopходne sadržine onaj koji piše mora imati kakav takav plan u radu. U tome se svi slažu. Vuk Karadžić je već u prvim polemikama sa Milovanom Vidakovićem tvrdio: „Nikakav majstor ne radi svoga zanata ne znajući šta gradi ni kako gradi. Na pr., nikakav krojač ne uzme nožice u ruke, pa da komada čuju ne znajući da li će od ovih komada biti čakšire ili dolama. Kako svaki majstor svoj zanat radi, tako treba i spisatelj da pišu“.

Vuk je sa svojim zdravim smislom, govorio ono što i francuski klasik koji je davno pre njega rekao da je napisati knjigu isto tako zanat kao i sagraditi časovnik. Vuk je kazao isto što i drugi autor koji je tvrdio da pisac mora postupiti kao arhitekta, tj. sa planom a ne slagati misao do misli kao što igrači služe domine: sedmicu do sedmice, osmicu do osmice.

Grčki retor Izokrates tvrdio je da je kod stila „sve vezba“. Puskini je tvrdio da je glavno čitanje.

Jedan poljski pisac ide tako daleko da kaže: „Za stvaranje dobrog izraza treba isto toliko talenta koliko za stvaranje nove misli“. Jedan drugi pisac kaže da se on „bori s izrazom kao sa tigrom“. dok Anatol Frans kaže naprotiv da treba „milovati frazu“.

Dakle uvek ista misao da je potrebno raditi, učiti, savladivati veštinu izraza. Kako god okrenemo stvar, ispada na jedno: mi smo radnici na teškoj veštini izraza i stila. Taj stil treba da je nov, naš, izraz našeg vremena i njegovih težnja, ali da je u isto vreme zasnovan na tekovinama svih predjašnjih naraštaja. Na kulturnom nasledju svih vekova, isto kao i na životu i govoru živog naroda. Kao svaki istinski rad i naš je posao subjektivno nesavršen, neiscrpan, on prelazi naš život ali mi dobro znamo da se nijedan, ni najmanji napor svakog od nas ne gubi. da on znači približavanje za korak, za santimetar onom savršenstvu koje nečemo lično nikad postići, a koje ipak mora da nam je stalno pred očima, kao naš cilj. Težnja za savršenstvom izražajna je forma za nas je služba sadržini. A dobro vršiti tu službu, tj. jasno izraziti svoju misao i svoje osećanje, mi možemo samo onda ako smo savladali jezik kojim pišemo i stilski izraz toga jezika. I zato je bio u pravu onaj pisac, koji je kad su mu prigovorili da sporo radi, i da suviše doteže svoju rečenicu, odgovorio: „Ne glačam ja svoju rečenicu, nego svoju misao“.

Razume se da to gledanje mora da ima svoju meru i ne treba da bude preterano, manijačko, samo sebi svrha, kao što je to bio slučaj ponekad sa piscima XIX veka, koji su se čak hvalili da su proždeli noć nad jednim pridevom.

Na kraju, uvek se vraća isto pitanje: gde da se učimo dobrom stilu? Kako da radimo na njemu? Učiti se treba to je jasno, u narodnoj književnosti starih srpskih i hrvatskih pisaca, koje ja ovde ne nabrajam jer ih svi znate kao i ja, upravo u svemu što je pisano od starih srpskih zapisa i napisu Ljube Stojanovića, do novinarskih članaka i skupštinskih govora iz XIX veka, od naučnih pisaca do lične prepiske i memoarske literature i najneznatnijih ličnosti, da, i do silnih i opskurnih polemičkih brošura bliže i dalje prošlosti, jer u toj vrsti tekstova, pa i u njihovim slabostima, često se bolje vidi proces postanka i razvika stilskog izraza nego u korektno

pisanim knjigama nekih pisaca koji se pojavljuju uvek u stajaćem odelu. Meni se čini da narodu pažnju treba obratiti upravo na prepisku, memoare, nauku, pa i specijalne stvari a ne samo beletristiku. Često čovek na dje u jednoj knjizi o ribarstvu na Jadranu mnogo jezičnih i stilskih novina. A više i bolje od svega treba slušati kako ljudi govore u životu oko nas. Stil se danas uči i na konferencijama (gde ima toliko zanimljivosti), stil se uči u vozu, u redovima žena koje čekaju na pijaci; stil našeg vremena treba tražiti u razgovorima i dobacivanjima mladih brigadista na radištimama, u piscima seoskih devojaka ili boraca iz Armije, u govoru radnika koji se tek upoznavaju sa mašinom i sa socijalističkim načinom rada i takmičenju. Ukratk: knjige su potrebne, život je neophodan. Jedno ne treba odvajati od drugog.

Vuk Karadžić i u ovome kao i u mnogo čemu drugom može poslužiti kao primer. Sa Cetinja gde je došao u cilju proučavanja jezika i narodnih pesama on piše: „Ja sam ovde želeo da čujem kako narod naš po ovim krajevima govori i da vidim kako živi“. Jer, on je imao pravilno shvatanje da se jezik i stil ne mogu odvajati od života.

I najposle nešto o radu... Ja bih htio da kažem reč-dve o onom specijalnom radu koji vi kao mladi pisci imate da svršavate... O onom važnom delu našeg rada koji se crpi među četiri zida, u upornom, mučnom, studionom radu nad hartijom. Kapati nad hartijom nije uvek ni lak ni prijatan posao. Pisati, znači često živeti u pustinji. I prirodno je da živ čovek od krvi i mesa često beži od toga, tražeći za to svoje bežanje sve moguće izgovore. Ali tu otkimanje ne vredi i izgovori ne pomažu. Posle svih posmatranja i iskustava oko nas, glavni obratun, konačno kaljenje svega, vrši se samo na onoj sitnoj i pokretnoj tački gde vršak našeg pera dotiče ravnodušnu hartiju. Tu je glavno poprište našeg rada. Tu se vodi borba a izrazom, tu se stavlja na probu naša snaga.

Naravno da to nije lako ni uvek prijatno mesto. Tu nam često izgleda da smo sami, da je život ugašen, svet nestao, ali to je varka. Naprotiv, taj život i taj svet mi čemo naći (i ne samo mi nego hiljade i hiljade naših čitalaca) u našem stilu ili našoj prozi, ako istrajemo u radu i ako ono što napišemo bude zasluživalo ime živog stila i istinske proze, kratkog, umetničkog dela. Istrajati u tom radu ne znači, naravno, usamljivanje i poverenost od života i stvarnosti; naprotiv, to treba da znači najužu povezanost sa svetom, sa životom ljudske zajednice kojoj pripadamo, naše najbolje služenje njoj.

Ne treba da obeshabre čoveka reči o savršenstvu, da se u njemu, kao što to biva, javi osećanje da neće nikada dostići savršen stil velikih stilista. To nikako! Treba uvek imati u vidu da na području umnog rada nema zauzetih mesta, da je svakom sve i uvek otvoreno, da se čovek, prvi čovek, a mi u našem socijalističkom društvu hoćemo da podignemo pravog čoveka, da se takav čovek poznaje po svojoj težnji ka savršenstvu. Čovek postizava sve što iskreno i duboko zaželi i čega se punom snagom lati, pa kako ne bi postigao da, prema svojim sposobnostima i mogućnostima — da što je moguće bolji, jasniji i ubedljiviji stil?

(Skrtaeni govor Iva Andrića na Prvom savetovanju mladih pisaca Jugoslavije, održanom 14 i 15 novembra 1949 god. u Beogradu, „Polet“ br. 11, 12, novembar-decembar 1949)

IZBOR

iz listova i časopisa

Troejičan jugosloven

KOLE ČASULE: „...Nalazimo se u višoj etapi našeg jugoslovenskog života. Razlike u jezicima koje govorimo već počinju da nam smetaju... Mi ih — baš zbog toga što smo Jugosloveni — ne možemo prevazići prostim ukidanjem. Ili nečim drugim. Već samo na taj način što će svaki od nas postati i u jezičkom pogledu Jugosloven — trojejičan.“

Iz naše makedonske perspektive to nije nimalo teško. Svakako da se radi o procesu, o vremenu kroz koje treba ostvariti ovaj proces. Ali drugog puta nema.

Onda počinimo. Evo na našem pozorišnom planu. Ubedjen sam da će još prva iskustva ukazati vrlo nedvosmisleno da smo na pravom putu.

Porazgovarajmo još jednom o svemu ovome.

Čujmo prigovore.

Upitajmo one kojih se ovo najviše i tiče.

A onda rešimo — najbolje.“

(Pozorište, ljudi, senke..., „NIN“ br. 441, 14 jun 1959 godine)

Mladi kritičar i otpori

PETAR DŽADŽIĆ: „...Sve veće i istinskije bogaćenje naše literature, zaostava proces eliminacije „balasta“ mnogih dela koja ne zadovoljavaju osnovne estetske zahteve, što predstavlja uslov daljeg, još uspešnijeg razvoja. Zavaljujući burnoj skokovitoj, neobličajenoj evoluciji naše posleratne literature, izvesni pisci, kojima su, iz ovih ili onih razloga, za dugi niz godina činjena priznanja, koji su na ta priznanja navikli poverovavši u svoju vrednost, u svoju literarnu misiju čak — bivaju podvrgnuti mnogo strožijim merilima, mnogo oštrijim estetskim kriterijima. Izvesna normalna i razumljiva ljudska slabost ne dozvoljava tim piscima da reči kritike shvate kao povod za preispitivanje svog dela i svog mesta u literaturi, njima su te reči isključivo povod za negativne zaključke o moralnim i drugim kvalitetima njihovih, poglavito mladih, kritičara. Kao što to obično biva, kao što, rekao bih, mora da bude. oni se teško odriču mita u kome žive. mita o svojim književnim vrednostima (za čije postojanje nisu sami krivi), već u tim „negacijama“ traže pozadinu „zavera“ protiv njihove ličnosti, potkupljivosti, amoralnosti, ili u najboljem slučaju, „pristrasnost“, „ekskluzivnost“, „neobjektivnost“ kritike.“

Taj balast nasledia nečavne književne prošlosti koji podrazumeva i pojedine vrlo uticajne u kulturnom i javnom životu, predstavlja svoim javnim i zakulisnim delovanjem, pravu moru za istinoljubivu kritiku, sa posledicama daleko težim no što se obično misli...“

(Kritika i otpori; „NIN“ br. 445, 12 jul 1959)

U krizi su navike, ne umetnost

JURE KASTELAN: „...Vrlo često se opetuje refren o krizi savremene umjetnosti. Mislim da je riječ o zabuni. U krizi su navike i šematske pretpostavke, a ne umjetnost. Zar pojava svake nadarenosti i svakog novog gledanja nije dovodila u krizu sve što je neživotno? Jedan gimnazijski vjeroučitelj video je u Križučinu djelu propast „svega“, kraj svijeta. Ali na sreću vjeroučitelji nikada nemaju pravo, jer umjetnost nije funkcija dogmi.“

U krizi je čovječanstvo. To na svojoj koži znaju i ribe i gmazovi i ptice. Avantura u koju se upustio čovjek nezavisna je. I što će tu umjetnost, a osobito ona koja ne zna naslikati pokojnog djeda s brcima ili navesti jelovnik nekog gospara? — Jest. — Savremeni čovjek često ne čuje poruku umjetnosti i pretvara je ili u trgovačku robu ili u čistu propagandu ili u jeftinu zabavu.“

Ako savremeni čovjek preko umjetnosti otkriva svoj vlastiti smisao, onda je izvjesnost čovjeka i izvjesnost umjetnosti u ljudskim rukama i samo od čovjeka ovisi što će od njih biti...“

Umjetnost u cjelini danas traži novi jezik formi. Mutne vode i zatrpani izvori čovjeka razbiti će se i opet brznuti. Čovjek (smisao njegova opstanka) početak je i kraj umjetnosti. Umjetnost će iz faze traženja neminovno morati doći do velike sinteze naše epohe...“

(Intervju O. L. i M. B. sa J. Kastelanom; „NIN“ br. 442, 21 jun 1959)

Savremena tema u jugoslovenskom filmu

ZIKA BOGDANOVIĆ: „...Problem savremene teme u jugoslovenskom filmu nije stvarni problem... Luda trika za savremenost u neodređenom (i zato često izopćenom) vidu predstavlja samo pojednostavljeni i lokalizovani izraz opšteg razvojnog toka jugoslovenskog filma...“

Vreme i geografija znače veoma malo, otprilike u onoj meri u kojoj su kostimi ili dekor u stanju da sakriju ili obelodane nešto od važnosti; ono što moramo shvatiti ako nečemo na ponovo idemo putom predjašnjih deset godina sastoji se u činjenici da je bekterisno insistirati da se radnja jednog filma „odigrava u našim danima.“ Ništa prolaznijeg od ove oznake! Svima kojima je na srcu sudbina jugoslovenskog filma trebalo bi da ovo ukazivanje bude od koristi; ono što jugoslovenski film treba da izrazi jeste duh sadašnjeg doba, njegov stav, pogled na prošlost, sadašnjost i budućnost, odnos prema čoveku izražen novim humanizmom, trpeljivošću i razumevanjem. Da li iko može verovati da smo srećniji ako skrivamo ono što nas tišti — razne nesavršenosti bliske prošlosti i sadašnjosti — i ne ispunjavaju li se naše etičke vrline na veličanstven način ako priznamo da nismo savršeni, ali da tome težimo...“

Apsolutiziranje savremene teme može izazvati razvoj pojedinih žanrova sličan razvoju ratnog filma: stvaranje dela u kojima će se velike teme opisivati, umesto da se njima inspirišu...“

(Savremena tema velika zabluda jugoslovenskog filma; „NIN“ br. 446, 19 jul 1959)